

801.81.161.2 (082)

Л64

Література

Фольклор

Проблеми поетики

Збірник наукових праць

ВИПУСК 9

Матеріали Всеукраїнської
науково-теоретичної конференції
"Українська література: духовність і ментальність"
19—20 жовтня 2001 р., Кривий Ріг

ПРОБЛЕМА ПЛЕКАННЯ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ПРИРОДИ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ І ПРОСВІТИТЕЛІВ

У творчості українських письменників і просвітителів чільне місце займає образ природи, підкреслюється нерозривна єдність людини і природи, їхній взаємовплив, залежність людських доль від стану довкілля. Природа в їхніх творах виступає виразником душевного настрою, переживань героїв, ставлення до дійсності, майбуття.

Звернення до творів класиків української літератури, письменників нової доби засвідчує одержиму любов митців до життя, віру в людину, яка має досягти повної гармонії з навколишньою природою, високодуховності свого існування.

Г. С. Сковорода першим в історії української педагогічної думки й освіти висунув ідею природного виховання. Він вважає, що формування людини має бути спорідненим із її природою. У байках, притчах просвітитель висловлює думку про те, що природа має вплив на людину. Поза природою людина не може мати життя, адже “без природи, як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутаєшся”. Сковорода вважає, що людина наділена природою найвищими якостями: людяністю, сердечністю, великодушністю, доброчесністю, справедливістю, скромністю, працьовитістю, гідністю тощо [Сковорода 1983: 32].

Співцем краси рідного краю ввійшов до літератури Т. Г. Шевченко. Для поета Україна – це і степи широкополі, і Дніпро, і кручі, і зелений гай з безмежним розмаїттям барвистих трав, рослин, птаства, тварин і трудовий люд, який невтомно працює “на нашій,

не своїй землі”. Любов до України Т. Г. Шевченко намагався виховувати у всіх земляків своєю поезією. Геніально висловлені ним почуття любові і вірності Батьківщині є прикладом для наслідування наступним поколінням українців:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого бога,
За нею душу погублю.

[Шевченко 1994: 351]

Про розуміння природи і її цілющий вплив на свою особистість писав М. М. Коцюбинський: “У хвилини розчарування та розпуки мене раз у раз рятувала моя незвичайна любов до природи”. То ж не дивно, що в спогадах сучасників постає його образ на фоні квітів, городніх і польових культур, дерев, сонця. [Коцюбинський 1961: 433].

Великою матір’ю називає природу Б. Д. Грінченко. Він підкреслює її цілющу силу, яка поповнює натомлених і хворих душею: “Велика мати всім! Ти хворе серце так згоїти, зцілити в грудях можеш”.

Природа має високу могутню красу, спілкування з нею, на думку поета, надихає життям, надіями: “І кожен з нас іде до тебе душу надією тією напоїти, щоб щастя крихту хоч одну знайти” [Грінченко 1990: 53].

Перегукується з Б. Д. Грінченком у ставленні до природи Леся Українка. Вона підкреслює, що природа була її колискою, в якій зростала велика українка.

Натуро-матінко! я на твоєму лоні
Дитячі радощі і горе виливала,
І матір’ю тебе я щиро звала,
З подякою складаючи долоні.
Ти іскру божую збудила в моїх грудях.

Природа для Лесі Українки – джерело пізнання, мислення. Спостерігаючи взимку за пташкою, дитина ставить матері низку питань:

Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?..
...Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?..
...Нащо ж співає? Чудна!..

Як неперевершений співець природи, поетеса прищеплює любов до довкілля, показує його безмежну красу, ніжно й образно змальовує об'єкти природи, називаючи їх “зіронька гожа”, “веселе сонечко ясне”, “ясний місяченько”, “ясне небо, ясне море, ясні хмарки, ясне сонце”, “хвилечка перлиста”, “проміння кохане”, “стежечка злотиста”, “сльоза промениста”, “білесенькі квітки” тощо.

У багатьох своїх творах Леся Українка, звертаючись до дітей, застерігає їх від згубних дій у природі:

Крил не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа!

[Українка 1986: 58, 82, 83]

Проблема людини і довкілля пронизує творчість П. Г. Тичини, М. Т. Рильського, В. М. Сосюри, А. Малишка та ін., які не тільки оспівують природу, а й стають на її захист.

Вершинним виявом стурбованості про стан природи є творчість О. Т. Гончара. Вона наповнена ідеєю збереження життя на Землі. Читач його новели “Соняшники”, романів “Тронка”, “Бригантина”, “Твоя зоря” знаходить відповідь на питання про сенс життя, його душа наповнюється світлом, багатонадійністю і радістю.

Д. Павличко відзначає, що головний зміст Гончарового роману “Тронка” – це звучання рідної землі, яке переливається в людську душу і саму її робить звучною. “...Хто не чує своєї землі, той при-

речений на духовну німотність” [Павличко 1976: 5].

Важливим засобом плекання духовності вважають природу і вітчизняні просвітителі О. В. Духнович, К. Д. Ушинський.

Важливим засобом виховання О. В. Духнович розглядав залучення дітей до роботи з об’єктами природи. Він визначає широке коло трудових обов’язків дітей, виконання яких узгоджується із їхніми фізичними можливостями (робота в саду, на городі, на подвір’ї тощо). “Землеробство для людини є природною вправою, воно ... сили зміцнює, розум розвиває, також приносить користь людині. Для того також потрібно, щоб всюди школа мала великий огород або сад, в якому діти могли забавлятися і привчатися до науки правильного землеробства”. [Духнович 1988 : 208]

Великий вітчизняний педагог К. Д. Ушинський у своїй педагогічній теорії вивів закономірність зв’язку і впливу природи на духовне життя людини. У дусі народу, його мові втілені “і небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі й грози – весь той глибокий, повний думки й почуття голос рідної природи, який лунає так гучно в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів”. Дослідивши особливості рідної мови, К. Д. Ушинський вважає її найповнішим відображенням батьківщини й духовного життя народу, є разом з тим для дитини кращим тлумачем природи й життя, що оточують її [Ушинський 1983: 123].

Вивченню значення спілкування учнів з рослинним і тваринним світом, природними об’єктами багато уваги приділяли видатні педагоги ХХ століття Г. Г. Ващенко, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський та ін.

Будуючи виховний ідеал українців, видатний педагог Г. Г. Ващенко вважав, що спілкування молоді з природою є психічною потребою особистості. Вводити дитину у світ рідної природи повинні родина, дошкільні заклади, школа. Зокрема “школа має

прищепити дітям любов і розуміння красот природи. Людина, відірвана від природи, не може жити повним життям, бо саме красоти природи є джерелом найчистіших наших радостей”. [Ващенко 1994: 187]

У системі трудового виховання А. С. Макаренка значну увагу приділив суспільно корисній праці по догляду за об’єктами природи. Вихованці колонії ім. Горького і комуни ім. Ф. Е. Дзержинського на закріплених за ними територіях засипали ями, удобрювали поля, знищували бур’яни, закладали нові сади, клумби, квітники, побудували оранжерею, виготовляли вулики для місцевого об’єднання бджолярів, очистили від мулу забруднений ставок, який з часом став улюбленим місцем відпочинку колоністів. А. С. Макаренко доцільно використовував кожну можливість для організації спілкування вихованців з природою, що вносило в їх життя елементи культури, естетики. [Макаренко 1978: 30]

Глибоко розроблена проблема охорони природи у педагогічній системі В. О. Сухомлинського. Досліджуючи проблему “школа і природа”, педагог розглядає природу як об’єкт пізнання, як сферу активної діяльності, частину життя школярів, взаємовідношень, всього ладу дитячого буття. Разом з тим, В. О. Сухомлинський прийшов до висновку, що природа сама по собі не виховує, виховує тільки активне взаємовідношення людини з природою. Цей висновок є основним принципом в організації праці учнів Павлівської середньої школи: “Ми прагнемо, щоб все життя вихованців було наповнене творенням у світі природи. Ми не уявляємо собі повноцінного виховання без того, щоб кожний наш вихованець за роки навчання у школі не перетворив декілька десятків квадратних метрів мертвої глини, мертвого пустиря в родючий ґрунт. Це нелегка, але необхідна праця” [Сухомлинський 1980: 579].

У Павлівській середній школі охорона і примноження природних скарбів є провідною, головною стороною трудового життя учнівського колективу, з того й починається, що дітей об’єднує

турбота про живу природу. За традиції, що склалася в школі, колектив першокласників створює свій малесенький плодовий розсадник, доглядає за плодовими деревами, насадженими в перший рік навчання. З першого року шкільного життя починається догляд за полезахисними лісонасадженнями, які мають велике значення в південних районах, де мало лісів. Вже у віці 10-11 років діти відчують перше громадянське почуття гордості, бачучи цінність, зроблену їхніми руками: маленькі деревця стають великими деревами; родючі дерева і виноград починають давати врожай. Колективна думка, колективна упевненість у тому, що завдяки нашій праці світ стає кращим, багатшим, гарнішим, ніж був, – величезна ідейна сила, яка об'єднує дітей в міцне об'єднання (єдність). Багаторічний досвід переконує, що тільки при умові, що є це ідейне об'єднання, колектив стає важливим центром трудового життя [Сухомлинський 1980: 580].

У своїх працях “Павлиська середня школа”, “Школа і природа”, “Природа, праця, світосприйняття” та ін. В. О. Сухомлинський підкреслював, що в умовах сільської школи взаємодія учнів з природою невичерпна і головним напрямком їх боротьби за охорону природи повинна бути, перш за все, боротьба за збереження родючого ґрунту. Направивши свої знання і сили на боротьбу з руйнівною стихією, діти, підлітки і юнаки проходять школу громадянства, навчаються розуміти ціну природних скарбів і праці.

Аналіз поглядів українських письменників і просвітителів на проблему взаємодії дітей з природою показує, що спілкування молоді з довкіллям сприяє духовному зростанню молоді. Цей процес ефективно відбувається за таких умов:

- використання природи у навчально-виховному процесі як об'єкту пізнання (на уроках, позакласній та позашкільній роботі);
- наповнення щоденної діяльності дітей посиленою працею з об'єктами природи (на городі, в саду, колективному чи фермерському господарствах, навчально-дослідній ділянці тощо);

– прищеплення дітям бережного і відповідального ставлення до природи, екологічної культури, свідомого дотримування норм добродійного впливу на природні об'єкти;

– послідовне і систематичне залучення дітей до практичних справ щодо охорони природи;

– доцільне обрання форм дозвілля і відпочинку в природному середовищі (в парку, на березі річки, водоймі, в лісі, лузі тощо);

– усвідомлення наслідків діяльності в природі.

Ці та інші умови повинні мати місце в системі навчання і виховання дітей та учнівської молоді.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Ващенко 1994 – Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – 191 с.
- Грінченко 1990 – Грінченко Б.Д. Твори: В 2 т. - Т 1. – К.: Наукова думка, 1990. – 640 с.
- Духнович 1988 – Духнович О.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. // Антология педагогической мысли УССР. – М., 1988. – С. 203-208.
- Коцюбинський 1961 – Коцюбинський М.М. Твори і шести томах. – Т. 5. – К.: Академія наук УРСР, 1961. – 463 с.
- Макаренко 1978 – Макаренко А.С. Трудове виховання: взаємини, стиль, тон у колективі. // А.С.Макаренко. Про комуністичне виховання. – К.: Рад. школа, 1978. – С. 87-110.
- Павличко 1976 – Павличко Д. Книга доби. “Тронка”. К.: Дніпро, 1994.
- Сковорода 1983 – Сковорода Г.С. Вірші, пісні, байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 542 с.
- Сухомлинський 1980 – Сухомлинський В.О. Школа і природа. // Вибрані твори у 5-ти томах. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1980. – 639 с.
- Сухомлинський 1980 – Сухомлинський В.О. Павлишська середня школа. // Вибрані твори у 5-ти томах. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1980. – 638 с.
- Українка 1986 – Українка Леся. Твори: В 2 т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1986. – 608 с.
- Шевченко 1994 – Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1994. – 687 с.